

**PROPOSED GCF/UNEP/EPA PROJECT
“CLIMATE-RESILIENT LANDSCAPES
FOR SUSTAINABLE LIVELIHOODS IN
NORTHERN GHANA”**

ANNEX 6C FULANI TRANSLATED

***INDIGENOUS PEOPLES PLANNING
FRAMEWORK (IPPF)***

Executive Summary for Disclosure

Ciimtol kuubtodinngol

Ndee doo winndannde ina hollita Mbaydi Peewnugol Leyfi Bibbe Leydi (Indigenous Peoples Planning Framework, IPPF), yettaa ngam tabitinnde naatgol leyfi koddiidi e nder golle ebbaande yettaande ndee, nde tiitoonde mum ko “Leydeele doolnude e waylo-waylito weeyo ngam nguurndam duumotoofam e nder worgo Gaana”. Catal ngal ina foti reennde hakkeji e tawtoorede deen pelle de ngonaa laamuyankooje rewruude e kuutoragol “Free, Prior and Informed Consent” (FPIC) tawa ina yahdi e sardiji ngenndiyankeji winndereji jowitiidi e hakkeji leyfi koddiidi.

Ngam faamde ndeedoo tinndinoore, helmere Leyfi Bibbe Leydi ndii huutortee ko e jokkondiree e Jabrude Green Climate Fund e Leyfi Bibbe Leydi ndii, tawa e huutoree e kala winndere ndee ko e dow sardiji ngenndiji. Jabrude den e siftina wonnde Leyfi Bibbe leydi ndii ko pelle renndo jogiide sifaaji ceertudi e pelle burde mawnude e nder renndooji ngenndiji, tawa e keewi booytineede walla woppude. Laabi dii ina mbaadi:

- (i) anndinngol hoore mum ko Bidfo leydi;
- (ii) jokkondiral denndaangal e leydeele ceertude walla walla kebal tagaadi;
- (iii) njubbudi renndo, faggudu, pinal, walla laamu ceertundi ;
- (iv) huutoraade demde walla caltude ceertude; e
- (v) ngonka ka wonaa doolduka e nder ngonka ngenndi.

E nder ngonka leydi Gana, to alaa todfagol sariya ko tuugnii e Leyfi Bibbe Leydi dii, won e renndooji leyfi pamari e mbaawi jogaade diin doon sardiji. Ebbaande ndee maa yeewndoto woodgol deen pelle e nder golle kuutoragol deefoo sifaaji ngam ardude e anndinnde e golloraade, tawa anndinnde hoore mum ko dabbere aranndeere nde haani taaweede. Helmere ‘leyfi pamari’ huutiniraama e IPPF to haani faa hollita kelme leydi e kawtal sariya leydi, kadi hokka faamu nder IPPF, kono feere ndeenka e huutoroo sardiji keertiidi GCF ngam tabitinnde dooftagol timmungol e Jabrude Leyfi Bibbe Leydi.

IPPF ina dartina laawol dartinaangol ngam naatinde yimbe be golle meemi e tafugol Mbaydi Peewnugol Leyfi Bibbe Leydi (IPPs) e nder wakkati gollugol ebbaande ndee. E fawaade e golle ebbooje keertiide den ebboore nde e faamnde nokkuuje mum timminte tan e nder walla caggal fuddoode ebboore nde, njubbudi ndii ina dabbii nde Leyfi Bibbe Leydi dii njilyotoo e jokkondirde e tuugnaade e humpitooji laabtudi, jowitiidi e ngonkaaji. Ndeedoo feere gollal fasaade ina wallita e paandaale ebboore ndee e nder golle burde moyfude, ko wayi no naatgol, jaabawol e potal renndo.

IPPF e burdina anndinnde, diidugol e jokkondirde hakkunde Leyfi Bibbe Leydi dii, ngam tabitinnde naatgol mabbe tiidngol e laabi cadeele gondi e diidugol ebboore, tabintinngol e yeewndagol. Kadi dum wadi laabi faa usta bone baawde wadude wonnde e heblude nafooje ebbaande ndee, ko buri fuu hakkunde yimbe be ngalaa semmbe. E newnaade yeewto darotoowo e nafotoowo e jama'aafe de dum meemi, IPPF na semmbina aadi golle dee e bantaare nde yimbe ngoni e muudum, beydude dabbude duumgol ballal golle dee e laawol ngonka e nokkuure.

E nder duum, IPPF e jogii ballal wonannde gollotoobe ebboore ndee, tawa ina teskaa wonnde Leyfi Bibbe Leydi dii ngonaa tan e peewnugol ebbooje dee, kono ko kambe ngoni hakkundeeji e nafaore mum. E nder ngool laawol, ebbaande ndee ina yidi beydude kebe moyfe renndo ngam yimbe be ngalaa baawde, tawa ina teskaa wonnde golle badaade e nder leydi Gana ina mbaawi huutoraade kala yimbe fuu, tawa ina njogii pinal, ina njaaboo e haajuuji kala gollotoobe.

Naatgol dabbol e ebboore ndee

Tayfe ndemri e woyla leydi Gana — e nde wallita daafe 80% de golloobe fuu — buri heewde ko remooobe tokosbe wadfoobe ko buri heewde e ndemri tobo, ndemri nguura, huutortooobe ko buri heewde e golle ndemri kiidde e karallaagal burngal famfude.

Dumunnaaji juutdi di seedto kebaango to woyla leydi Gana waddii nakkeende nguura juutnde. Nguleeki toowki e nder woyla Gana e wadda jooni ustude mbaawka jogaade ndiyam e hebde beebude yoorde e peeje ndiyam — ko wayi no bulli, baraasuui, e caandi — kuutorteedi ngam huutoraade e dabbaji e galleeji, haa arti noon e jarde e nder yontaaji yooro. Beydagol nguleeki jokkondirki e waylo-waylo weeyo e beyda cadeele dee rewruude e yaajde aawullaaji, koowoowe, e mborosaaji bonnooji nguura. E ko refti heen, hebde tobooli burdi heewde e keewi addude ilamji mawdi e nder nokkuuji keewdi e nder woyla Gana, bonnande gese, yettude yonki e bonnude jawdi e nyibaaloiji laamu, e maa ustude mbaawkaaji

desorfe e nder woyla Gana, addande dum yoorilowde e sahaa seedto e maa cadeele bonnude battanaaje to non waddata ilam nyaaddam.

Faandaare ebbaande ndee ko beydude semmbe renndooji remooobe famarbe be ngalaa semmbe e nder woyla leydi Gana, tawa ina beyda kisal nguura e beydude faggudu teeru tuugiindi e ndemri. Feere ebbaande ndee ko laabi tati, ko hawtii e humpitooji moyfi e jeertinaali arani badaadi ngam wallitde njuubbudi yooro hokkere e ilam, jabgol ndemri muñdi e moobugol ndiyam ngam waawde ndemri e nder wakkati ceedu, e nafooji e wuurtingol nokkuure (hono wuurtingol daande maayo, ndemri ledde, aawugol ledde e dawrugol yiite) ngam beydude cellal leydi e laamu mum, jogagol ndiyam e leydi e reenude jawle gi'eteede e ilugol ndiyam.

Ebbaande ndee golloto e tobb'e tati: tobbere renndo e dow peeje peewnugol e kuutoragol, to bannge laamu nguu e dow semmbidinnde mbaawkaaji yeewndo weeyo ngoo ngam huutoro Bannge Woyla, timminnde peewnugol mbaawkaaji yeewndo e nder Fommbina leydi ndii e kadi tolno leydi fuu dow tabitinnde peeje golle ngenndiije ngam habaade masiibo yooro hokkere e ilam. Laawol burdugol ngol renndo huutortoo faa ñawndira e reentira piilki tabitinki nguurndam dum wallan sirragol e limtagol ceede ebboore, e ballal beydugol baawde e faamu yimbe siryoobe ebboore faa be mbaawa yaajinnde laawol ngol. E nder hawrude e heblooji renndo jokkondirdi, golle jaajde e humpitooji, ballal beydugol anndal e beydugol faamu, dum beydan laabi cenndugol anndal e karallaagal hakkunde renndooji, kadi dum wallata yaajinnde golle dee e hoore mum'en

Ebbaande ndee widaande nde wadatee to diiwanuuji Woyla Fudnaage, Fudnaange Daaydum e Hiirnaange daaydum to Woyla Gana, e nder tayfe leydi joweetati to woyla Gana cubaama teeni noon sabu ñakkeende maaje mawnde e batte mbayliigu weeyo. Diiwanuuji joweetati dii ngoni:

- Diiwanuuji Jirapa, Lambussie, Lawra e Wa Hirnaange e nder tayfe Hirnaange Daaydum
- Diiwanuuji Binduri e Garu e nder tayfe Fudnaange Daaydum; e
- Diiwanuuji Mamprusi Fudnaange e Yunyoo-Nasuan e nder tayfe Woyla Fudnaange.

E nder diiwanuuji joweetati dii, ebboore ndee e rokka ballal ndemri e nguura wonannde renndooji 120 e nder duubi joweedidi e kadi wasiyaaji jeertinaango ko yaawi wonannde denndaangal yimbe e nder diiwanuuji 8 dii.

EPA woni fedde huubtodinnde mawnde, nde gollidotoo e ballondiral e Jaagorgal Kisal Nguura e Ndemri wonndude kapum e Gollirde Annde Buubol Gana e Gollirde Dawranoore Ndiyam ngam rokkude peeje kuubtodinde, tuugiide e mbuurnam bittooji baawooji, baawde waylude renndooji ndemri tokoosi e nder woyla leydi Gana, burdi waawde yellitaade e weeyo e nder weeyo duumngo.

Faandaare mawnde e Mbaydi Peewnugol Bibbe Leydi

IPPF oo feewnaama ngam hollirde sardiiji e laabi ngam jokkondirde e leyfi bibbe leydi e nder ebbaande ndee e nder leydi Gana e ngam yellitde IPP(s) e nder anniyande dee. Dii IPP(ji), so timminaama e golle, dowan naatgal e denndaangal pelle bidbe leydi jokkondirde, tawa ina tabitina tawtoreede mum'en e ebbaande ndee e njuubbudi potndi e riisuuji jowitiidi dii. Ndeedoo tawtoreede e hawru e — kono wonaa tan — naatgol e nder golle jokkondire hakkunde gollotoobe, e yettugol kuule e yellitgol peeje peccitagol nafooje potde e ngonkaaji. So tawii Gana todfaaki hay fedde wootere ngam wonnde Leyfi Bibbe Leydi e nder sariya ngenndi, Jabrude Leyfi Bibbe Leydi GCF e huutoroo sardiiji jabaadi e nder winndere ndee. E dow duum, IPPF laabtinaa ngam tabitinde wonnde Leyfi Bibbe Leydi ndii walla renndooji leyfi pamari dii, tawa ina njogii diin doon sardiiji — ko wayi no been jogiibe sifaaji pinal ceertudi, anndinnde hoore mum, walla woppeede ngeendam mum'en — ina mbaawi naatde e reeneede e nder laabi ndeenka ebbaande ndee. Teskorde ko fayti e sardiiji keertiidi kuutorteedi e tawee les doo.

Haajuuji IPPF e IPP(ji) dum anndaama ko kuude de gadeteede e nokkuuje godde, kadi faamnde timmunde e dow kuude dee hebataake sey nde dawrugol ngol fuddii walla nde dum timmii. Ndee feere fasaade e dabbi yellitgol IPP e nder golle ngam tabitinnde jokkondiral e Leyfi Bibbe Leydi dii tuugnaade e humpitooji timmudi e ngonkaaji. E yellitde deen peeje e nder wakkati gollal ngal, ebbaande ndee e waawi burde hollirde no renndooji naftortoodi dii mbadirtee, tawa kadi tabitina wadde feere mbele Leyfi Bibbe Leydi dii ina mbaawa jeyeede e golle yellitaare tawaade e kuubtodinde.

Leyfi Bibbe Leydi e nder leydi Gana — ko wayi no Fulbe duroobe e leyfi goddi baawdi hawrude e firo GCF's ngam Leyfi Bibbe Leydi — booymaa be ngonii e tampineede kadi naatgol mabbe ina haani

ngam nafoore ebboore ndee. IPPF ina foti daranaade wonnde feere ebbaande ndee ina heddii e jaabaade e ngonkaaji nokkuuji gondi e yellitaade di golle dee kuutortee. Yellitaare IPP e nder gollugol ina dabbi nde jikkondiral e Leyfi Bibbe Leydi dii tuugii e humpitooji laabtudi, tawa ina yahdi e sahaa, tawa kadi tawtoreede mabbe e peewnugol ebbooje dee e golle dee e jogii wadi faayiida, ina huubtodini.

Faandaare ebbaande ndee naatinaama laawol ngol waylataako e gollal teskinngal, tawa ina waddana dum wafde diidol kuubungol e golle diisnondiral kuubtodinde e nder lebbi 18 arandi dii fof. Duum tabitinay waddude woodgol, haajuuji e bure Leyfi Bibbe Leydi dii yeewteede no feewi e nokku ngu ebbaande ndee wadatee doo. E ustude njakkeende hakkunde naatnal yimbe e gollingol, ebbaande ndee ina heddii e jaabaade haajuuji Leyfi Bibbe Leydi dii, tawa ina yahdi e kuule yellitaare tawaande e huubtodinde.

IPPF dum wadaama ngam dwtanaade laawol hollirde yimbe nawtortoobe e kuugal ngal, e laawol naatndude be e dawrugol. Dum wadatee rewde e laabi dabbude yarmuye yimbe tawi be ndokkaama humpito lobbo, be ndokkaama wakkati miiijitaade, kadi be ndokkaama laawol subaade no be njidiri (FPIC). Dum wadatee ngam tinndinoyde wonnde kuugal ngal dwtanii sardiiji leydi e sardiiji aduna fuu dow ko yahdi e hakke Leyfi Bibbe Leydi; Ko faandaa e laawol ngol woni: 1) anndingol, diidugol e naatugol Leyfi Bibbe Leydi dii, kebbe ko haani hebeede; 2) moobtugol humpitooji burdi waawde huutoreede ngam bamtade IPP to tolno potgo wonnde ngam humpitaade no golle ebbooje dee mbaawirta wafde batte moyfe wonannde ben yimbe, tawa ina rokka nafooje renndo e faggudu potde. Golle keertiide de madata e nder IPPF ina njeyaa e:

1. Anndude, diidude e naatde e pelle Bibbe Leydi e nder njubbudi ebboore ndee e yellitde peeje tuugiide e hakkeji ngam ardude e tawtoreede mabbe e nder yontaaaji gollordi e kala ebboore ndee.
2. Hormaade hakkeji Leyfi Bibbe dii, tawa e jeyaa heen hakkeji mum'en e FPIC ko fayti e yellitgol ebbaade, gollingol e yeewndagol golleeji ebboore.
3. Habaade batte bonde potde hebtaade rewruide e peeje tawtoraade e diisnondiral teenjinde naatgol e jaabawol haajuuji Leyfi Bibbe Leydi dii.
4. Dowugol kawtal bamtare gollondiral IPP e nder diisnondiral burngal famdude e nder golle, faa tabintina ko dee cafeelee feewnaade to nokku (feccere nokkuure, feccere diiwal, walla feccere tayfe) tawa ina wadi e diin laabi gollordi ngam huutoraade dum e e saraaji golle ebbaande ndee. Dee ebbooje maa madaftu wallitde Leyfi Bibbe Leydi dii e nder peewnugol, gollude e yeewndo ebbaande ndee e mbaadi kuubtodinndi, tawa ina yahdi e kuule yellitaare tawaade e kuubtodinde.

E nder Faandaare Puddagol Ebbaande ndee

1. **Yiytude nokkuuji ebbaande ndee e ko buri heewde e kodki ebbaande ndee ngam anndude pelle ceertude joodiide e egga-hoda'en walla Leyfi Bibbe leydi goddi mbaawdi wonnde e aadaaji mum'en tawa ina mbaawi ittude e sifaa ballal huutorteengal e nder Yarlitii 3**, no siforii Leyfi Bibbe leydi tawaadi e nder Jabruide GCF to Leyfi Bibbe Leydi e cuborde winndaade e naatirde IPPF.
2. **Wafde diisnondiral e pelle Leyfi Bibbe Leydi cifaadi dii rewruide e mbaadi FPIC, ngam naatde e renndooji cifaadi dii e jikkondirde e humpitooji ebbaade dee e demde nokkuuje dee e rewruide e laabi jowitiidi e pinal. E nder ngal diisnondiral, yettude peeje diisnondiral laabtude, jikkondirde e kuule FPIC.** Ndeedoo yeewtere maa won e mbaydi ngam yellitde kala peeje potde wadeede caggal duum, ko wayi no Peeje Leyfi Bibbe Leydi (IPP), de nganndu-daa ina ciftina jikkondire hakkunde leyfi tokoosi cifaadi dii e nafooje ebbaande ndee, kam e woodgol mum'en e golle nguurndam e nder njubbudi ebbaande ndee e nder ngonka golle ebbaande ndee .
3. E nder golle yeewndo e diisnondiral, wafde feere ngam kuutoragol leydi, **kebgol e gollal aadaaji e pinal ina nganndee ekadi e diidee, haa no laabi noon e jikkondiral e pelle duroobe ko wayi no Fulbe.** Ina jeyaa e nokkuuji durngol dumunna, laabi eggugol, nokkuuji ndiyam e nokkuuji goddi jogiidi nafoore pinal walla nguurndam. Deedoo paandaale den mbinndee e nder diisnondiral renndo kadi diidee e tawtoraadi, hay so tawii noon di tawaaki e laawol jabaagol walla winnditaaki. To golle ebboore ndee mbaawi battinnde e deen nokkuuje – haa teenji noon e laabi baawdi waddannde dum keeri ngam hebde walla ustude faggudu – ebboore ndee e huutoro njubbudi ustaare e yellitde FPIC ko foti nde kala golle dee njahrata.

4. **Tabitin IPP sosii peeje ngam tabitinnde wonnde Leyfi Bibbe Leydi dii e njogii mbaawkaaji laabtudi e fartaŋe jogaade darnde e nder jubbule pellital jowitiide e golle baawde toddaade dee.** E jabde wonnde wodbe yimbe ben e mbaawi subaade waasde tawtoreede e nder mahdi golle dee, e yeewndaade jabgol aranngol, ceebngol e annditaangol (FPIC) hebaama ngam golle baawde haɗude nde booyataa e huutoragol leydi e hebdi jawdi tawaandi e golle baawde waylude peeje walla peeje njubbudi kuutoragol leydi walla dabareeji..
5. Tabitin wonnde tawtoreede Leyfi Bibbe Leydi dii e yahdi e rewbe e worbe, tawa ina yahdi e pinal, tawa ina yahdi e haajuuji mum'en keertiidi, tawa ina jabi wonnde hakkeji mum'en to bannge ndimaagu e mbaawi wondne yidde woppude jokkondiral e ebboore ndee walla ebbooji goddi dii.
6. **Anndutu nden yeewto-daa cadeele de Leyfi Bibbe Leydi dii mbaawi hebde e nder ebbaande ndee, e nder njubbudi diisnondiral laabtungal.** E kala sahaa nde golle ebbaade dee nganndiraa wonnde e mbaawi jibinnde luural walla pottital, e foti yeewteede ngam hebde peeje mahngo njubbudi gollondiral hakkunde leyfi joodiidi e leyfi egga-hodaaji (walla walla egga-jooditooji) rewruude e njubbudi laamuyankoori walla laabi aadaaji walla pinal goddi.
7. **E nder njubbudi diisnondiral laabtungal, wondude e Leyfi Bibbe Leydi di ebbaande ndee toddii, tawa ina jeyaa e rewruude e ustaare, yellitde IPP ngam reende hakkeji Leyfi Bibbe Leydi dii e nder golle ebbaande ndee kala,** tuugnaade e batte yeewndo e jokkondiral aranal ngal. Hono deen peeje e poti beydeede e nder njubbudi golle ebbaande ndee, tawa e teskoo batte potde wadeede e kala golle dee e pelle cifaade dee. So ina haani, IPP ina foti kadi anndude fartaŋeeji ngam naatde e gannde, golle, e miijooji Bibbe Leydi ndii – haa teenji noon e ko yowitii e mbayliigu weeyo, kuutoragol leydi, e njubbudi ngalu duumotoongu – e nder kawtal ballondiral e yellitgol nokkuuji kollitooji e golle heblo.
8. Subu golloowo tiidniido e ebboore ndee e nder kala nokku ebboore ndee ngam wallitde jokkondiral e deen renndooji keertiidi ngam tabitinnde jokkondiral e yellitde naatgol renndo ngoo e diisnondiral.
9. Yeewtid e renndooji cifaadi dii e dow mbaydi potndi huutoreede ngam Laawol Jaabaade Billaaji (GRM) foti raarireede: i) huutoroo laabi potondiral finaa-tawaadi dii, tawa e hormii laamuuji aranndeeji dii; e ii) **maha jokkondiral ngam tabitinnde GRM burɗum e ebboore ndee ina waawi hebde e pelle cifaade dee, tawa kadi golle peewnugol dee ina mbadee e mbaadi potal e nder pinal.**

E Nder Gollugol Ebboore Ndee Fof

Diisnondiral jokkiingal e nder wakkati gollugol ebboore ndee tabitinan ballal e dow balleteede fuu potde meemude kala pelle yiitaade, rewruude e FPIC hiddee wadde gollugol ngol golle den. (Dum wadatee no laabi e Jaltoojum 3 e denndaangal jokkondiral hakkunde gollotoobe e pelle baawde anndude hoore mum walla jogaade sifaaji jubbule ko wayi no Leyfi Bibbe Leydi dii)

Tesko: *IPP dum e feewne, segilane e fuddoode ebbaande ndee e ko adii nde ebbaande ndee fuddotoo. Alaa e sago golle ebbaade baawde bonnude Leyfi Bibbe Leydi dii mbaawaa wadeede so tawii IPP dum tabintinaakaano. Kala golle gonde noon (dum woni, de mbaawi toddaade pelle Bibbe Leydi) ina poti laabtineede. So tawii binndande ebbooje godde ina yellitoo tawo, ina njubbina gede limtaade e taye dow dee, ciimtol e winndannde (binndande) jowitiide heen dee ina heddi.*